

Antoni Martí Monterde

Un somni europeu

Història intel·lectual
de la Literatura Comparada

Un somni europeu
Història intel·lectual
de la Literatura Comparada
De la *Weltliteratur* a la Literatura Comparada

Assaig 29

Un somni europeu

Història intel·lectual
de la Literatura Comparada

De la *Weltliteratur* a la Literatura Comparada

Antoni Martí Monterde

Universitat de València

La investigació necessària per a la realització d'aquest llibre ha comptat amb una ajut per estades de recerca internacionals del Ministerio de Educación y Ciencia, dins del «Programa José Castillejo 2007»; aquesta estada s'ha desenvolupat a París, durant el curs 2007-2008, a la Université Paris 8, UFR 5: «Langues, sociétés et cultures étrangères», dins del grup d'investigació «Traverses. Equipe international sur les interférences des codes de création».

© Antoni Martí Monterde, 2011

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2011

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 – 46010 València

Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa
Il·lustració de la coberta: Johann Heinrich Wilhelm Tischbein, *Goethe a Campagna*,
(1786-1787), fragment

ISBN: 978-84-370-7415-3

Dipòsit legal: V-3687-2011

Impressió: Guada Impressors SL

Índex

Introducció: Cap a una història intel·lectual de la Literatura Comparada en Europa ...	9
1. Qüestió de principis.....	9
2. Una paradoxa inicial	25

Primera part

De la *Weltliteratur* a la Literatura Comparada

I. Goethe en 1827: la invenció de la <i>Weltliteratur</i>	41
1. Un nou marc per a la identitat i l'alteritat	41
2. Madame de Staël: a la recerca del comparatisme.....	62
3. Heroisme de la <i>Weltliteratur</i>	94
Literatura per a un món en transformació	94
Thomas Carlyle o l'epistolaritat	102
La tasca dels traductors.....	107
4. El llenguatge de la <i>Weltliteratur</i> . Goethe, lector de <i>Le Globe</i>	113
La importància de les revistes	113
<i>Le Globe</i> i la <i>Weltliteratur</i>	124
Els límits de <i>Le Globe</i>	150
Una invenció global.....	162
5. La idea de nació en la <i>Weltliteratur</i>	181
6. Necessitat de la <i>Weltliteratur</i>	212
<i>Weltliteratur</i> , cosmopolitisme, humanitat	212
Silenci de la <i>Weltliteratur</i>	229

II. Cap a la Literatura Comparada.....	238
1. Història natural i naturalesa històrica d'un nom.....	238
2. Presència i absència de Goethe: de <i>Le Globe</i> als <i>Deux mondes</i>	248
Abel-François Villemain.....	250
Jean-Jacques Ampère.....	256
Philarète Euphemon Chasles.....	261
Edgar Quinet a Lió.....	266
Sainte-Beuve, una biografia per al comparatisme.....	278
3. Comparativisme.....	293

Segona part

La invenció de la Literatura Comparada

I. Temptatives comparatistes.....	309
1. Hugo von Meltzl i Max Koch cara a cara.....	309
2. Perspectiva des de Suïssa.....	326
II. Joseph Texte: la Literatura Comparada com a voluntat europeïsta.....	336
1. Joseph Texte a Lió.....	336
2. Ferdinand Brunetière, uns subratllats de Texte.....	345
3. La recepció de Joseph Texte.....	353
4. França i el nou cosmopolitisme.....	386
5. Metodologia comparatista: entre història i política.....	404
III. 1900: punt d'arribada, punt de partida.....	412
1. El congrés de 1900.....	412
Un espai buit.....	412
Brunetière, literatura europea i Literatura Comparada.....	415
Discrepàncies imperceptibles, diferències perceptibles.....	424
2. Fernand Baldensperger a Lió.....	427
Cloenda. El camp comparatista.....	437

Introducció

Cap a una història intel·lectual de la Literatura Comparada en Europa

1. Qüestió de principis

Escriure una història de la Literatura Comparada, a començament del segle XXI, constitueix un repte interesantíssim, però també una empresa plena de paranys. La possibilitat de recolzar-se en perspectives generals o parcials ja existents resulta tan indefugible com problemàtica, perquè cadascuna de les descripcions del procés pel qual sorgeix i es consolida la Literatura Comparada en l'àmbit de les Humanitats forma part d'aquest mateix procés; i també perquè, d'altra banda, aquestes descripcions parteixen ben sovint d'una densa trama de llocs comuns, de sobreentesos històrics i de valors esmentats, al·ludits o reivindicats de manera recurrent que, des d'intencions sovint ben lloables, han anat construint un relat o un marc força estable però també molt rígid i enganyosament coherent per als discursos sobre la història del comparatisme. Sense negar el seu valor, i menys encara la seva utilitat, la major part de la bibliografia adduïble, tant sobre la història com sobre la definició i metodologia de Literatura Comparada, però també sobre els seus precedents, exigeix ser reinterpretada, en virtut de tot allò que, aparentment, no li esqueia d'ocupar-se. Així, les pàgines que segueixen es caracteritzen per un doble moviment: una investigació històrica i una interrogació crítica.

El resultat d'aquesta doble reflexió serà una Història intel·lectual de la Literatura Comparada, des dels seus orígens i precedents en el tombant del segle XVIII al XIX fins la veritable institucionalització del seu camp, el camp comparatista, en la darrera dècada del segle XIX. Cent anys de comparatisme i de pre-comparatisme en els quals es troba l'origen de l'època del seu màxim desplegament, el segle XX, el moment de la seva definitiva –i problemàtica– delimitació i desenvolupament, al qual caldrà dedicar un altre llibre. La necessitat d'ocupar-se en profunditat dels fets que abasten de 1800 a 1900 resulta evident, atès que la primera institucionalització, les primeres definicions i les primeres propostes metodològiques del comparatisme s'estableixen en relació amb la Història de la Literatura i la Crítica literària sorgida aleshores; però no és tan evident que aquesta relació hagi estat explicada a la llum de la història filosòfica, intel·lectual

i política d'aquell període, fundacional de tants aspectes de la realitat europea encara vigents avui, especialment aquells que constitueixen el llegat –permanent en el comparatisme– de la idea goethiana de *Weltliteratur*.¹ En el pas de la *Weltliteratur* goethiana a la Literatura Comparada, entre les definicions i metodologies, d'una banda, i els ideals i els valors de l'altra, hi ha un espai estrany i desconcertant en què calen indagacions que permetin aclarir com és es que els primers van acabar allunyant-se tant dels segons, fins fer-los oblidadissos, gairebé com la literatura mateixa.

Sobre els orígens de la Literatura Comparada, tant en els seus precedents i precursors –més intuïtius que sistemàtics– a final del segle XVIII i en la primera meitat del segle XIX, com en les seves primeres configuracions acadèmiques a final del mateix segle i començament del XX, planen el que Claudio Guillén va caracteritzar com a «ideals romàntics»,² decisius també aleshores en la mateixa definició dels estudis literaris com a Història de la Literatura o, fins i tot, senzillament com a Filologia. D'aquells ideals romàntics sorgeix la idea de nacionalisme, de cosmopolitisme i d'internacionalisme que sustentarà les primeres definicions de Literatura Comparada, després més aviat de la seva primera praxi que no pas d'una conceptualització específica sobre el que havia de ser la seva intenció crítica. Però cal remarcar que en les seves primeres propostes metodològiques i definicions, tot el que implica ser contemporànies de la consolidació de la idea moderna d'Estat-nació es veu reforçat pel paradigma científic i crític en vigor i pels esdeveniments històrics, entre els quals cal destacar la manera de relacionar-se, després del sorgiment del Romanticisme, amb els ideals de la Il·lustració.

En una hipòtesi tan fantàstica i divertida com raonable, Eric Hobsbawm³ proposava imaginar-se la cara que posaria un historiador extraterrestre, intergalàctic, que arribés al nostre món després d'una guerra nuclear –recordem que es tracta d'una hipòtesi plantejada durant els anys vuitanta del segle passat, quan encara aquesta amenaça comuna era més que versemblant, real. Aquest hipotètic historiador trobaria les fonts adients, per exemple les biblioteques i els arxius, que s'haurien conservat *gràcies* a les *subtils* formes de destrucció que havia desenvolupat la carrera armamentística de la segona meitat del segle XX, capaç d'anihilar les formes de vida però deixar intactes les construccions, els objectes i tot allò inanimat, com ara els responsables de tal apocalipsi. Segons el professor de la Universitat de Londres, després de les seves recerques, aquest historiador arribaria a la conclusió que els darrers dos segles de la història humana del planeta terra resulten del

1. Com és tradicional, empremem el neologisme alemany fundat per Goethe; sobre les seves possibilitats de traducció caldrà reflexionar més endavant, però deixant clar ja des d'aquest moment que, en la seva impossibilitat de traducció plenament satisfactòria, en el seu funcionament i evocació de múltiples matisos, aquest terme ja remet a un concepte clau de la història de les idees que no es pot confondre amb «literatura universal» o «literatura mundial», tot i que de vegades s'ha traduït així, a diverses llengües, i en citar altres autors serà respectat cada criteri. En realitat, la història del concepte està travessada tant per les seves definicions successives, i per les tensions entre aquestes definicions al seu torn travessades per la història de les seves necessitats, com per les seves possibilitats de traducció a altres llengües segons cada època i la definició que en cada temps li ha estat donada.

2. Claudio Guillén, *Entre lo uno y lo diverso*, Barcelona, Crítica, 1985, pp. 38-48.

3. Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo desde 1780* [*Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (1990)], trad. cast. de Jordi Beltrán, Barcelona, Crítica, 1991 (2000), pp. 9 i ss.

tot incomprensibles si no s'entén abans un terme que expressa alguna cosa que semblava important en els afers humans, però de documentació i definició inconcreta: el terme «nació» i el vocabulari que se'n deriva. (Tota una altra pregunta a fer-se, o a fer directament a aquest historiador britànic, seria sobre l'autopercepció d'aquest historiador com a tal historiador, i si aquesta professió seria possible sense un posicionament inherent respecte al mateix terme «nació», que és gairebé tant com preguntar-se si seria factible la idea d'un historiador no humà). Amb la Literatura Comparada, i amb el seu antecedent més brillant i decisiu, la idea de *Weltliteratur*, el gran concepte que Goethe va fundar en els darrers anys de la seva vida, passa una cosa semblant: serien incomprensibles sense implicar una reflexió sobre com la història de la idea de nació i del nacionalisme hi ha jugat un paper fonamental, per més que programàticament s'adrecin en direcció contrària. Amb una peculiaritat: sense una afuada capacitat de llegir entre línies i per rebuscar més enllà de les referències més citades, a un historiador del comparatisme li resultaria ben difícil detectar aquesta necessitat de pensar el paper que la idea de nació hi ha jugat des dels seus orígens, ja que la Literatura Comparada, com també la *Weltliteratur* i les seves diferents revisions, ha tendit gairebé sempre a reflexionar sobre els seus propòsits, fins i tot de vegades en termes utòpics, però irrenunciables, mentre quedaven sobreenteses, es feien fonedisses, si no tàcites, certes premisses que es donaven per superades, però que tendeixen a romandre de manera invisible malgrat la seva veritable importància en els processos de definició del comparatisme. Resultava tan fascinant i prometedor el futur de la Literatura Comparada, era tan necessari el seu ideal i l'esperit que l'animava era tan bell, que els dos segles, ja tres, que travessa la seva història, coincidint amb la configuració i desenvolupament de la mateixa –decimonònica– idea d'Història, i el relat que ella mateixa se'n feia, es podria concebre com una tradició inventada, per seguir en l'àmbit conceptual de Hobsbawm. Definim «tradició inventada», seguint el coeditor i inspirador de *The invention of tradition*, com a innovació disfressada de continuïtat i novetat disfressada d'antiguitat, que en el cas de la història de la Literatura Comparada implica tant el seu relat com, sobretot, els enunciats de les seves primeres definicions i propostes metodològiques. Així, si s'entén per «tradició inventada» una sèrie de pràctiques, normalment governades per unes regles acceptades explícitament o tàcitament, i un ritual de naturalesa simbòlica que intenta inculcar certs valors i normes de comportament per repetició, la qual cosa implica automàticament continuïtat amb el passat; si, quan és possible, s'intenta establir continuïtat amb un passat històric adient; si la peculiaritat de les tradicions «inventades» és que la continuïtat és en gran part fictícia, en tant que respostes a situacions noves que prenen la forma de referència a situacions velles, o que estableixen un passat propi mitjançant una repetició quasi obligatòria,⁴ la Literatura Comparada es trobaria atrapada en una doble invenció, que ateny tant als valors que invoca i representa com a la manera de concretar-los en una metodologia.

4. Eric Hobsbawm, «L'invent de les tradicions», intr. a Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *L'invent de la tradició* [*The Invention of tradition* (1983)], trad. cat. de Mercè Coll i Alfonso i Hortènsia Curell i Gotor, Vic, Eumo, 1988, pp. 13-14.

Aquestes qüestions resulten força incòmodes a l'hora de presentar la història de la Literatura Comparada. Tan incòmodes com imprescindibles. Si atenem només als seus ideals, i, sobretot, al seu desenvolupament epistemològic i metodològic, podria semblar que la idea de nació i de nacionalisme només va estar present en els seus inicis com a necessitat i repte, com a causa però no com a origen, com a resposta a una situació donada, però percebuda com a aliena a la seva evolució, que es consolidava amb un metarelat conciliador, construint-se així la Literatura Comparada sobre la tradició inventada del seu universalisme inqüestionable, incondicional i apolític. Si, com va dir Ernest Renan en aquells anys, les nacions se sustenten sobre una bona dosi d'oblit, la construcció de la Literatura Comparada convertia així tots els comparatistes en una comunitat imaginària que compartia l'oblit del pes del nacionalisme i la política en els seus orígens i, sobretot, en la seva configuració i definició, i que no dubtava a escamotejar aquells episodis i textures que mostraven la seva paradoxal condició clarament nacionalista. Si el neologisme goethià sorgia de la fatiga de les guerres napoleòniques, si els *Discursos a la nació alemanya* (1808) de Fichte no s'entenen sense una reflexió sobre les invasions napoleòniques, si gran part del discurs de Renan que hem al·ludit, «Qu'est-ce qu'une nation?» (1882), només resulta comprensible a la llum de la derrota francesa de 1870 que comporta la pèrdua de Lorena i Alsàcia, la definició, institucionalització i desenvolupament acadèmic de la Literatura Comparada a Europa només és intel·ligible en relació amb tot plegat, ... i en relació a les dues guerres mundials. Però també cal aclarir que la història política d'Europa s'explica no només en virtut de les grans crisis, dels grans episodis bèl·lics, sinó també pels moments de distensió, i fins i tot d'enteniment, que encara registren tensió suficient, convertida en consciència de la historicitat de les relacions, com per a continuar articulant-les; i per no poques voluntats constructives a cada racó d'Europa, fins i tot també en l'eix franco-alemany.

En aquest sentit, no és necessari insistir en la importància decisiva del que representen respectivament França i Alemanya en els estudis literaris europeus des del segle XIX, especialment en el cas de la Literatura Comparada; la manera com s'estableixen relacions, dependències, reaccions i transposicions entre totes dues maneres d'entendre aquests estudis, dins d'un marc més ampli, explica una certa petrificació de les oposicions, com ha remarcat Michel Espagne, en virtut d'uns camps culturals paral·lels tancats, de la qual cosa es deriva que «les comparacions *stricto sensu* provoquen freqüentment efectes d'opacitat»,⁵ especialment si tenim en compte que aquesta posada en paral·lel té un aspecte desesperat només comparable al grau d'interdependència dels respectius models, l'alemany i el francès, que constitueix alhora la màxima evidència i la màxima dificultat d'una història total, comprensiva. Espagne, considera necessari abandonar les comparacions en favor de l'estudi de les transferències, trasllats, i transmissions, el que ell anomena *transferts culturels*, perquè al seu entendre cal reformar metodològicament el comparatisme amb una textura d'història cultural; i potser no li falta raó, si més no en aquest darrer aspecte. Però tampoc perspectiva quan assenyalava, en nota, que

5. Michel Espagne, *Les Transferts culturels franco-allemands*, París, PUF, 1999, p. 44.

els treballs ja antics de comparatistes com Fernand Baldensperger, Edmond Egli i també de Claude Pichois, en concentrar-se en els innombrables vehicles i mediadors que asseguren els intercanvis entre França i Alemanya, han abandonat de fa temps el comparatisme estricte per aproximar-se a una recerca sobre les transmissions culturals. Solament un neguit d'acantonar-se en el espai estricte de la literatura els n'ha apartat encara.⁶

A banda de la consideració més que qüestionable de l'específica dedicació a l'estudi de la literatura, tal com ell mateix assenyala un dels problemes que té la Literatura Comparada és la posició de l'observador. Però –com és ben sabut, si més no des de la intervenció de René Wellek en el segon congrés internacional de l'Associació Internacional de Literatura Comparada de 1958 a Chapel Hill– no es possible, de cap manera, considerar que l'estudi de les relacions culturals desenvolupat per Fernand Baldensperger ajudi en res a superar aquesta dificultat; que Espagne ho faci, malgrat la coherència de tota la resta del seu plantejament –del qual cal remarcar l'absolut encert a considerar la vessant d'autoafirmació tan habitual en les pràctiques comparatístiques–, no és sinó la il·lustració del mateix fenomen que ell analitza quan planteja com a decisiu el paper del *tertium comparationis*, el principi conceptual extern a la relació que ha d'ordenar l'estudi comparatiu. En meditar sobre la Literatura Comparada, es tracta d'un doble *tertium comparationis*: d'una banda, tot reprenent l'anàlisi d'Espagne, caldria considerar complementari el que feia Louis Dumont sobre el pes de l'eix franco-alemany en la definició de cultura europea moderna:

Si, malgrat moltes contribucions notables, el problema continua present, hom veu clarament des del cantó francès que això es deu a la dificultat que cadascú té per sortir de la seva pròpia variant nacional i per deixar d'identificar-la implícitament o inconscientment amb l'única vertadera, o amb la mateixa ideologia moderna, a fi i efecte de considerar-la com a equivalent de la variant estrangera. Dit d'una altra manera, ha mancat un distanciament o un punt de recolzament fora del sistema, o també una «posada en perspectiva» de la ideologia moderna.⁷

Dit d'una altra manera, atesa la història de la Literatura Comparada –i la història de la història de la Literatura Comparada–, potser ha arribat el moment de cometre una excentricitat, i considerar les aportacions a realitzar des d'una altra perspectiva, no tan marcada per un model binari que tantes coses posava en joc en cada moment i en cada definició. Des d'aquesta perspectiva, la mateixa història de la Literatura Comparada potser aquest *tertium comparationis* exigent, rigorós, desafiant, que parteixi de l'avantatge de mirar-se amb una certa distància el conflicte de perspectives entre França i Alemanya, que va marcar tan profundament els orígens de la Literatura Comparada i la represa de la *Weltliteratur*. I val a dir que tot plegat ha de fer-se sense esborrar la pròpia perspectiva, temptació fal·laç, sinó evitant que aquesta esdevingui la prioritat constructiva, i fent-ne el principal avantatge: no són pocs els treballs d'història de la Literatura Comparada

6. *Ibid.*, p. 49n.

7. Louis Dumont, *Ensayos sobre el individualismo* [*Essais sur l'individualisme. Une perspective philosophique sur l'idéologie moderne*, París, Seuil, 1983], trad. cast. de Rafael Tusón Calatayud, Madrid, Alianza, 1987, p. 126.

que, respecte a l'eix franco-alemany, han realitzat aportacions molt més importants del que des d'aquest eix sembla en disposició de reconèixer-se, precisament perquè no el comenten —i, per tant, no el reforcen— explícitament.⁸ I el mateix es pot dir d'una altra oposició que ja compta amb certa tradició: la que es pot establir entre *littérature comparée* i *comparative literature* en què es perden massa matisos.

De la mateixa manera, caldria interrogar-se sobre com i quan el terme *Weltliteratur* és traduït i introduït en les diferents literatures, quina relació té cada literatura amb aquest concepte partint del moment i la manera en què es tradueix per primer cop el text que el generalitza. La primera traducció de les *Gespräche mit Eckermann*, a partir de les editades en 1836, va ser a l'anglès, a càrrec de Margaret Fuller, en 1839: *Conversations with Goethe in the Last Years of his Life*; al francès, es tradueix parcialment en 1842, es tractava en realitat d'uns fragments que acompanyaven les seves màximes i reflexions; en 1862 apareix *Entretiens de Goethe et de Eckermann. Pensées sur la littérature, les moeurs et les arts*; l'any següent apareix una nova traducció, completa, feta per Émile Délerot però a iniciativa de Sainte-Beuve: *Conversations de Goethe pendant les dernières années de sa vie, 1822-1832, recueillies par Eckermann*; en els anys cinquanta del segle XX, Jaume Bofill i Ferro realitza la traducció castellana, *Conversaciones con Goethe* publicada en 1956,⁹ i simultàniament, d'amagat en plena dictadura franquista, fa una versió catalana: *Converses amb Eckermann en els darres anys de la seva vida*,¹⁰ que no es publica fins 1994. Malauradament, els avatars de la versió en català resulten força significatius com per a no constituir una de les principals preguntes que s'hauria de fer una història de la Literatura Comparada a Catalunya.

Només una seriosa reflexió prèvia sobre la influència de la idea de nació sobre la configuració de la Literatura Comparada permetrà enfocar comparatísticament de manera clara, precisa, la seva dimensió política. No es tracta de fer una relectura en clau

8. Els treballs de Dyonyz Ďurišin, des de Bratislava, repesos i desenvolupats a Itàlia pel cercle d'Armando Gnisci; les aportacions d'Hugo Dyserink, des d'Aquisgran; de Claudio Magris des de Trieste; els estudis de Carl Fehrman, des d'Escandinàvia; la revista *Neobelicon*, en l'eix Budapest-Amberes; la trajectòria del grup de la Universitat de Santiago de Compostel·la, amb noms com Fernando Cabo o Arturo Casas; els treballs de Joep Leerssen, des d'Àmsterdam; o de Luc Fraisse des d'Strasbourg; cal tenir present també la Història comparada dels intel·lectuals impulsada fonamentalment per Michel Trebitsch, Marie-Christine Granjon, Christophe Charle i Josep Jurt.

9. Johann Peter Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Leipzig, Brockhaus, 1836 (1a i 2a parts), Magdeburg, Heinrichshofen, 1848 (3a part): [Johann Peter Eckermann], *Conversations with Goethe in the Lasts Years of his Life*, trad. angl. de S. M. Fuller, Boston, Hilliard Gray, 1839; J. W. von Goethe, *Maximes et Réflexions*, trad. fr. de S. Sklower, París i Leipzig, Brockhaus et Avenarius, Libraires-éditeurs, 1842; [Johann Peter Eckermann], *Entretiens de Goethe et d'Eckermann. Pensées sur la littérature, les moeurs et les arts*, trad. fr. de J.-N. Charles, París, Hetzel, 1862; [Johann Peter Eckermann], *Conversations de Goethe pendant les dernières années de sa vie, 1822-1832. Recueillies par Eckermann*, trad. fr. de Émile Délerot, intr. de Sainte-Beuve, París, Charpentier, 1863, 2 vols.; J. P. Eckermann *Conversaciones con Goethe*, trad. cast. de J. Bofill y Ferro (*sic*), Madrid, Iberia, 2 vols., 1956.

10. J. P. Eckermann, *Converses amb Goethe en els darres anys de la seva vida*, trad. cat. de Jaume Bofill i Ferro, Barcelona, Columna (1994) 2000. Sobre la història d'aquesta traducció, és imprescindible atendre a les «precisions del curador», de Rafael M. Bofill, pp. XXIII-XVIII. Atesa la presència d'aquesta obra en tota l'argumentació, per evitar la reiteració de notes a peu de pàgina, sempre que es citi a partir d'aquesta edició es consignarà la pàgina corresponent, entre parèntesi, un cop tancada la citació. Pel que fa als dietaris, epistolaris o altres materials esparsos de Goethe, a banda de les edicions i traduccions referides, en casos puntuals s'ha recorregut a l'edició en CD-Rom de les obres de Goethe, realitzada a partir de les anomenades *Sophien-Ausgabe* i *Weimarer Ausgabe*, Chadwyck-Healey, 1995.

nacional de la seva història, sinó de entendre la nació, i tot el seu camp semàntic, com a noció decisiva de la seva necessitat, i de la seva condició; comprendre i fer comprensible que la nació és una cruïlla entre el camp literari, el camp polític, el camp del poder, i el camp acadèmic, i interrogar els resultats d'aquest encreuament al llarg del temps que ha esmerçat la Literatura Comparada en definir-se, fins els nostres dies. Ens enfrontem, doncs, a una doble tasca que, en la seva complexitat, suposa un repte per a la mateixa definició de comparatisme: concebre'l no només com a internacional o supranacional, sinó també com a metanacional, en el sentit que Hugo Dyserinck apunta com a veritable dimensió de la supra o internacionalitat. Així, parlem del «punt de vista supranacional, que pot igualment qualificar-se de metanacional, i que és, en efecte, la condició *sine qua non*, del nostre treball».¹¹ Aquesta condició metanacional del comparatisme resulta determinant per tal de no defugir els conflictes que se'n derivin, tot començant –i en aquest punt rendibilitzaríem el concepte metanacional de Dyserinck per fer-lo gravitar al voltant d'un metacomparatisme– pels que li han donat la seva forma durant més d'un segle i que, pel que sembla, no deixaran de configurar-lo. Com continua argumentant Dyserinck, la Literatura Comparada

en un món marcat per diferències nacionals, ètniques, etc., s'ha proposat escometre els problemes que resulten precisament d'aquestes diferències. Per tant, escriure la història de les complicacions que han caracteritzat i que continuen caracteritzant aquesta experiència esdevé automàticament una contribució a la història i anàlisi del conflicte mateix entre, d'una banda, un cert pensament nacional que s'oposa a tota temptativa de relativitzar els seus drets d'existència i, d'altra banda, un pensament crític-racionalista que tracta la consciència nacional mateixa com a objecte de recerca, cosa que fa que aquest gènere d'anàlisi pugui obrir una via envers noves concepcions de la importància de conceptes com «nació», «poble», etc., com a tals conceptes.

En altres termes: alhora que esdevé ella mateixa un objecte de recerca, la nostra disciplina, que a través de l'estudi de fenòmens literaris, queda, en definitiva, centrada sobre els problemes de la coexistència i de la confrontació intel·lectual dels grups nacionals, lingüístics, etc., podrà contribuir al millor coneixement, i potser algun dia, a la solució d'alguns dels més importants problemes dels segles XIX i XX –i potser també del proper segle.¹²

Fer una contribució en aquest doble sentit és l'objectiu d'aquest llibre: sense renunciar als ideals que animen des de sempre el millor del comparatisme, però conscients que la qüestió no es podrà tractar com un tema comparatista, sinó com un conflicte en el qual el comparatisme no només intervé, sinó que n'ha format part i també l'ha constituït a ell mateix, també com una trama de relacions que no només s'expliquen per la seva conflictivitat. Les relacions entre nacions i el paper que hi jugui la literatura no pot ser un *tema* a tractar pel comparatisme, no és un problema que el comparatisme hagi de resoldre, sinó un conflicte comparatista, un conflicte inherent al comparatisme mateix,

11. Hugo Dyserinck, «Pour une histoire du comparatisme. Plaidoyer a l'occasion de la publication d'une nouvelle bibliographie internationale de littérature comparée», en Gerald Gillespie (ed.), *Littérature comparée/Littérature mondiale. Comparative Literature/World Literature. Actes du XIème Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, Paris, 1985, Paris, Nova York, Frankfurt i Berna, Peter Lang, 1991, p. 69.

12. *Ibid.*, pp. 70-71.

perquè a més a més també és d'on li ve l'energia i la necessitat. Els problemes es tenen, en els conflictes s'està: aquest és un matís que, desvelat a dins mateix del comparatisme, requereix repensar la seva història, les seves definicions, les seves ambicions i necessitats; i aquesta interrogació és, a més a més, pertinentment comparatista, en tant que obligarà a una reflexió contrastada des de múltiples perspectives i pràctiques discursives: només comparativament podrà aclarir-se la història de la Literatura Comparada i realitzar al seu si noves propostes. Els problemes els tenim, la relació que s'hi pot establir és transitiva, mentre que en els conflictes estem, en la seva possibilitat de solució, no hi ha res que quedi fora del conflicte mateix, ni tan sols la seva esperança de solució. Molt encertadament, Armando Gnisci proposa un compromís que no dubtaríem a signar: «el comparatista es fica al mig per posar-hi pau, si és possible, allà on hi ha conflicte: la pau hermenèutica de l'escolta recíproca o del consell. I per ficar-hi guerra allà on hi ha una pau falsa: la guerra de la provocació ètica i crítica, del risc i de la mescla. Que porta a la pau».¹³ No és que la nostra proposta de definició de la Literatura Comparada quedi ocupada plenament per la tasca que ens proposem en aquesta recerca; de fet, pensem que només una part de la comparatística hauria d'ocupar-se d'aquesta mena de qüestions, de la mateixa manera que l'antiga percepció com a Història comparada de les literatures podria entendre's com una part de la Literatura Comparada; d'altra banda, afortunadament l'atenció a les seves textures teòriques i crítiques s'ha vist proporcionalment molt incrementada respecte a les relacions (nacionals o no) entre literatures en les seves múltiples dimensions. Però precisament perquè una de les línies de creixement més important de la Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada ens els darrers anys ha estat la seva interrelació amb d'altres pràctiques discursives, com ara la filosofia, la història, la política, la sociologia i l'antropologia, a banda que sense aquestes interrelacions el darrer quart de segle tant en Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada com en tots aquests altres camps d'estudi resultaria incompreensible, creiem que és imprescindible enfrontar aquesta tasca com un compromís amb la Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada allà on podem resultar més honestament útils: en el lloc on aquestes interrelacions i aquests conflictes es creuen amb les possibilitats de la idea mateixa dels estudis literaris.

Tot i que aquesta línia de pensament abasta molt més enllà dels seus murs, la Universitat no pot ser aliena a les seves pròpies promeses, i el seu àmbit d'intervenció no pot limitar-se als passadissos dels Departaments, i menys encara en qüestions com aquestes, que precisament tenen en els ensenyaments universitaris la seva màxima expressió acadèmica, crítica i, per què no dir-ho, també política. La forma que van prendre al segle XX els estudis literaris a la Universitat espanyola o catalana —perquè aquestes qüestions

13. Armando Gnisci, «Bisogna de-colonizzare noialtri europei da noi stessi, ma non da soli, ovvero la letteratura comparata come disciplina della reciprocità», en Armando Gnisci, Sinopoli, Franca (eds.), *Letteratura comparata. Storia e testi*, Roma, Sovera, 1995, p. 211.

afecten per igual la una i l'altra, i fins i tot la manera com aquesta afectació és compartida n'és una conseqüència directa— es desprèn del doble procés que estudiaran les pàgines següents. Les filologies a l'Estat Espanyol, encapçalades per la Filologia Espanyola, s'han caracteritzat per un ancoratge en els postulats metodològics decimonònics que la Filologia catalana, tan rupturista en d'altres qüestions amb Espanya, no ha qüestionat, sinó que ha seguit fil per randa, en el fons gairebé com una manera de reprendre, en clau marxista, Milà i Fontanals. Aquest deu ser l'únic lloc de la galàxia filològica on encara no s'ha fet, tret de comptades excepcions particulars, cap debat veritablement profund sobre què són i per a què serveixen els estudis literaris; i si aquest fet resulta preocupant pel cas de la Filologia Espanyola, en el cas de la Filologia Catalana pot resultar fatal, atès el caràcter excepcional de la seva ubicació en el marc europeu de les Filologies nacionals. La crisi que travessa la Filologia a casa nostra podria ser un repte magnífic, però sempre ha resultat més fàcil buscar excuses que acarar els reptes o, senzillament, fer la feina: com deia Joan Fuster, un fracàs no s'improvisa.

Ara bé, cal fer una crida d'atenció: resulta incompreensible —si no és en virtut dels mateixos processos que descriuen aquestes pàgines— l'escàs paper que la Literatura Comparada té en aquest àmbit, i constatar que a la tradicional resistència a la Teoria de la Literatura s'ha sumat, en els darrers anys, una resistència al comparatisme veritablement preocupant, tant sota el primsa català com l'espanyol. Si resulta preocupant pel que fa a la negació institucional estatal d'un marc interliterari i polisistèmic, no ho és menys, de preocupant, en la perspectiva catalana, perquè el comparatisme li resulta molt més necessari: no en termes de creació —francament, la literatura catalana, especialment en els darrers cinquanta anys, ha anat molt per davant dels estudiosos—, sinó en termes acadèmics i en termes polítics. Aquesta manera de desentendre's o fins i tot entorpir el desenvolupament del comparatisme a Catalunya resulta xocant perquè es tracta d'un context semblant en la seva constitució sistèmica al que es dona en altres llocs on el comparatisme està marcant el pas de les reflexions políticoculturals més importants: Bèlgica, Canadà, Holanda, Estònia, Itàlia, Eslovàquia, Galícia, Escandinàvia, moltes de les quals són considerades amb insistència com a models per al nostre país, en aquestes qüestions no estan sent tingudes en compte. No resulta gaire coherent saber identificar els models i no desenvolupar-los en aquells aspectes on, cal insistir-hi, la realitat literària catalana es mostra com un marc encara més adient —interessant, necessari, exigent— per la reflexió comparatística. La situació no seria tan estranya si no fos perquè aquesta resistència al comparatisme contrasta, i de manera molt cridanera, amb l'actitud del bo i millor de la literatura catalana del segle XX, que —de Maragall a Formosa, d'Ors i Pla a Fuster, de Riba a Palau i Fabre, de Foix a Gimferrer...— sempre ha tingut una vocació, una textura i una definició eminentment europea; resulta inadmissible una diferència tan abismal entre la perspectiva oberta d'una literatura i la mirada tancada dels filòlegs que l'estudien, refractaris fins i tot a la tasca dels estudiosos —excepcionals però brillants— que desborden aquest encotillament.

D'altra banda, aquesta situació de dedicació —o manca de dedicació a la Literatura Comparada— amb una orientació metanacional es troba inscrita al seu torn en un doble moviment que no resulta indiferent: d'una banda, el tomb identitari no nacional que,

especialment en el context anglosaxó, ha determinant un gir vagament antropològic per als estudis culturals de trets gairebé tainistes –lluny, molt lluny dels fundacionals treballs de Raymond Williams i la resta del grup de Birmingham– organitzat al voltant de comunitats interpretatives tancades –en un racó acadèmic dels Estats, que romanen Units, com el Regne; si bé és cert que els Comparative Cultural Studies impulsats per Steven Tötösy no han caigut en relativismes extrems, no és menys cert que aquells models han impregnat força massa aspectes dels estudis literaris com per obviar la seva importància. El calc irreflexiu dels *Cultural Studies* té més a veure amb una incapacitat crítica que amb la circulació internacional de les idees. De l'altra, i malgrat el seu impacte aparentment escàs en l'àmbit de la Teoria de la Literatura i la Literatura Comparada, tampoc no es pot deixar de registrar una considerable pressió per definir una constel·lació postnacional –les exageracions cosmològiques sempre fan molta via– en què no tota la bibliografia adduïble té la solidesa habermasiana, per més que s'hi empari. Un i l'altre moviment, per més que hagin generat tones de material acadèmic, ni aporten respostes (ni preguntes) satisfactòries a la pregunta per Europa, ni constitueixen cap veritable novetat ni cap renovació dels estudis literaris, ni metodològicament ni epistemològicament; i, en el darrer cas, tampoc suposen cap alternativa a fer trampa en nom dels Estats –això sí, sense que s'hi noti la cura. Tanmateix, formen part, i una part irrecusable, de les preguntes que un comparatista té, ara com ara, damunt la taula, i fins i tot reforcen per contrast, paradoxalment, allò que pretenen superar; en aquest sentit, val a dir que fins i tot la Literatura Comparada s'ha mostrat, si més no en els darrers anys del segle XX i amb algunes excepcions anteriors, prou més autocrítica i força menys tendenciosa que aquestes dues, diguem-ne, tendències.

Aquest llibre se situa en les esquerdes i els intersticis d'aquest procés i d'aquests debats. Potser la millor manera de reconèixer no només el repte i oportunitat del comparatisme sinó també la seva necessitat i compromís sigui situar-se precisament allà on més necessari és: en les esquerdes, en els intersticis, en els espais buits de la complexitat i, sobretot, en els conflictes. El punt de partida –inspirat en unes paraules d'Erich Auerbach– serà la idea goethiana de transformació de la literatura europea com a principi de la literatura universal, tot considerant que, un cop més és l'hora de preguntar-se quin significat pot tenir encara la paraula *Weltliteratur* en el sentit goethià, en relació amb el seu present i el futur que l'espera;¹⁴ és una interrogació en què es pressent la seva actualitat, i que revisarà les seves successives actualitats al llarg de la història de la Literatura Comparada. No es tracta només de resseguir un precedent, sinó de reconèixer que la pregunta per la *Weltliteratur* ha estat decisiva en massa instants de la història europea com perquè sigui una casualitat; entre el cosmopolitisme il·lustrat i la globalització actual hi ha un

14. Erich Auerbach, «Filologia de la *Weltliteratur*» [«Philologie der Weltliteratur», dins *Weltliteratur. Festgaben für Fritz Strich*, Berna, Francke Verlag, 1952], trad. cat. de Carolina Moreno Tena, *L'Espill*, 21, 2005, p. 117.

La Literatura Comparada és una perspectiva d'estudis literaris que repren la idea de *Weltliteratur*, neologisme creat per Goethe que sol ser traduït com a *Literatura Universal*. Suggereix ideals i valors que els estudis comparatius han invocat com a propis, però és un concepte que cal revisar més enllà de les bones intencions: el paper de Madame de Staël o de la revista *Le Globe*, el debat implícit amb Herder i Kant, els fonaments de la Història de la Literatura o la irrupció de la figura de l'intel·lectual, permeten revisar la idea goethiana i il·luminar aspectes contradictoris i paradoxals, en el marc de les tensions entre França i Alemanya, determinants per a tot Europa. A la vista d'aquesta història, els precedents clàssics del comparatisme, com ara Villemain, Ampère, Chasles, von Meltzl o Koch, però també figures com Quinet, Sainte-Beuve, Taine o Brunetière, i finalment Joseph Texte, prenen una nova dimensió. Aquesta història del comparatisme es presenta com una manera diferent, problemàtica, d'entendre la història de l'uropeisme. *Un somni europeu* és una investigació històrica i una interrogació crítica sobre el paper de la literatura, de les literatures, en una Europa que exigeix imaginació, compromís i lucidesa.

ANTONI MARTÍ MONTERDE (Torís, 1968) és professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona. A banda d'articles sobre Xavier de Maistre, Josep Pla, Ramón Gómez de la Serna, Eugeni d'Ors, Walter Benjamin, Victor Klemperer, Joan Fuster o Claudio Magris, com a assagista ha publicat *J. V. Foix o la solitud de l'escriptura* (1998), *Poètica del Cafè. Un espacio de la modernidad literaria europea* (2007), i és co-autor de *Teoría de la literatura y literatura comparada* (2005). També ha publicat, en el camp de la narrativa, *L'erosió* (2001), relat d'un viatge literari a l'Argentina.

ISBN 978-84-370-7415-3

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

PUBLICACIONS
PUV